

Теорія та історія держави та права

УДК 349.6:008]:[504.61:355.01

Биркович Тетяна Іванівна

*доктор наук з державного управління, професор
Київський національний університет культури і мистецтв*

Byrkovych Tetyana

*Doctor of Science in Public Administration, Professor
Kyiv National University of Culture and Arts*

ORCID: 0000-0003-3276-2029

Курило Володимир Іванович

*доктор юридичних наук, професор,
чл.-кор. НААН України, заслужений юрист України,
завідувач кафедри адміністративного та фінансового права
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Kurylo Volodymyr

*Doctor of Science of Law, Professor,
Corresponding Member of the National Academy of Agrarian Sciences of
Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine,*

*Head of the Department of Administrative and Financial Law
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*

ORCID: 0000-0003-1268-801X

Паламарчук Світлана Петрівна

*кандидат сільськогосподарських наук, доцент
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Palamarchuk Svitlana

*Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor
National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine*

ORCID: 0000-0002-9083-6850

**ВИКЛИКИ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ЯК СКЛАДОВОЇ
ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ПІД ЧАС ВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ
CHALLENGES OF ENVIRONMENTAL CULTURE AS A
COMPONENT OF LEGAL CULTURE DURING COMBAT ACTIONS**

Анотація. У статті досліджено взаємозв'язок понять «екологічна культура», «правова культура», «держава», «суспільство», «екоцид», «війна», які під час ведення бойових дій та воєнного стану вимагають аналізу поняття «екологічна культура» не через частину загальнолюдської культури, а як складову правової культури саме через призму норм права національного та міжнародного. Зазначено, що екологічна культура як складова правової культури відображає відношення держави і суспільства до навколишнього природного середовища, підкреслює взаємозв'язок культури, права та навколишнього природного середовища, їх вплив один на одного. Доведено, що основою екологічної культури сучасного суспільства є еколого-правова свідомість, яка на наш погляд, відіграє важливу роль у запобіганні та усуненні глобальних екологічних викликів людству, які спричиненні воєнним станом та веденням бойових дій на території України. Підкреслено, що формування екологічної культури людини в умовах війни є фактором розвитку суспільних відносин у сенсі забезпечення права людини на безпечне довкілля й вільний доступ до екологічної інформації, безпеку держави в цілому та відшкодування заподіяної цього права шкоди, що впливає з правових норм, толерантності суб'єктів еколого-правових правовідносин, направлена для захисту національної безпеки та цілісності держави. Доведено, що екологічна культура є непересічною соціальною цінністю, знаходить своє відображення в загальній культурі особистості, населення та країни, є відображенням правової культури, правового виміру так як її зміст відображається у Конституції України та нормативно-правових актах.

А еколого-правову культуру слід вивчати як самостійне явище, що виникає на стику культури екологічної та правової культури, під впливом не просто екологічної свідомості, а екологізованої правосвідомості. Зазначено, що застосування правового підходу до визначення «поняття екологічної культури як складової правової культури» дає змогу застосовувати правові норми, методи та напрями, що в цілому підвищить її рівень та значущість, покращить регулювання суспільних відносин в частині досягнення справедливості та притягнення екозлочинців до відповідальності. Доведено, що викликами екологічної культури як складової правової культури в умовах воєнного стану та ведення бойових дій на території України є порушення екосистеми на планетарному рівні, жорстокістю і безкомпромісністю може зрівнятися тільки Друга світова війна. Усі злочини які вчиняє росія повинні піддаватися аналізу та підрахункам для досягнення в майбутньому справедливості, доведення факту екоциду та притягнення винних до юридичної відповідальності.

Методологія дослідження ґрунтується на визначенні понятійно-категоріального апарату дослідження, включає обґрунтування його теоретичних засад, аналіз і систематизацію наявного досвіду, включає аналіз публікацій, присвячених розглядуваній проблемі, у друкованих виданнях та Інтернет-ресурсах.

Ключові слова: *екологічна культура, правова культура, держава, суспільство, екоцид, війна.*

Summary. *The article examines the relationship between the concepts of "ecological culture", "legal culture", "state", "society", "ecocide", "war", which during the conduct of hostilities and martial law require an analysis of the concept of "ecological culture" not through a part of general human culture, and as a component of legal culture precisely through the prism of norms of national and international law. It is noted that ecological culture as a*

component of legal culture reflects the relationship of the state and society to the natural environment, emphasizes the relationship between culture, law and the natural environment, their influence on each other. It has been proven that the basis of the ecological culture of modern society is ecological and legal awareness, which, in our opinion, plays an important role in preventing and eliminating global environmental challenges to humanity caused by the state of war and the conduct of hostilities on the territory of Ukraine. It is emphasized that the formation of human ecological culture in the conditions of war is a factor in the development of social relations in the sense of ensuring the human right to a safe environment and free access to environmental information, the security of the state as a whole and compensation for the damage caused by this right, resulting from legal norms, tolerance of sub objects of environmental and legal relations, sent to protect national security and the integrity of the state. It has been proven that ecological culture is a unique social value, is reflected in the general culture of the individual, the population and the country, is a reflection of the legal culture, the legal dimension, as its content is reflected in the Constitution of Ukraine and regulatory legal acts. And ecological-legal culture should be studied as an independent phenomenon that arises at the junction of ecological and legal culture, under the influence of not just ecological consciousness, but ecological legal consciousness. It is noted that the application of the legal approach to the definition of the "concept of ecological culture as a component of legal culture" makes it possible to apply legal norms, methods and directions, which will generally increase its level and significance, improve the regulation of social relations in terms of achieving justice and bringing ecocriminals to justice. It has been proven that the challenges of ecological culture as a component of legal culture in the conditions of martial law and the conduct of hostilities on the territory of Ukraine are a violation of the ecosystem on a planetary level, the cruelty and uncompromising nature of which can only be compared to the Second World War. All crimes committed by

Russia must be analyzed and accounted for in order to achieve justice in the future by proving the fact of ecocide and bringing the perpetrators to justice.

The research methodology is based on the definition of the conceptual and categorical apparatus of the research, includes the justification of its theoretical foundations, analysis and systematization of the available experience, includes the analysis of publications devoted to the considered problem in printed publications and Internet resources.

Key words: *ecological culture, legal culture, state, society, ecocide, war.*

Постановка проблеми. З початком повномасштабного військового вторгнення російської федерації в Україну стало викликом самого існуванню нашої держави, її суверенітету, цілісності та проблемою знищенням багатьох сфер життєдіяльності людини де екологічна сфера не є винятком.

Поняття «екологічна культура» відображає певну епоху і, в якому б контексті воно не використовувалося, має наукові, історичні, соціальні та правові аспекти.

Дослідження викликів екологічної культури як складової правової культури під час ведення бойових без належного аналізу міжнародно-правових актів та чинного законодавства України і суб'єктів, які регулюють відносини в сфері формування (виховання, освіти та просвітництва) та регулювання даних процесів не буде повним. Висвітлення різних аспектів, які формують еколого-правову культуру особистості і суспільства.

Основним і найбільш дієвим інструментом регулювання відносин у будь-якому суспільстві, у тому числі і пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища є все-таки право. Всі інші засоби формування екологічної культури, включаючи освіту, виховання та просвітництво, повинні бути підпорядковані правовим ідеям та можуть

використовуватися суспільством виключно на правовій основі. Незважаючи на всю очевидність цього твердження, у педагогічних, психологічних і філософських працях з питань формування екологічної культури спостерігається тенденція мінімізації ролі права в зазначеному процесі. Наводяться надмірно ідеалістичні твердження про те, що сутність права «формальна» і не настільки значуща, а справжня екологічна культура походить не від законів, а від розвиненої суспільної свідомості. Це дійсно так, але з одним застереженням: найважливішим каталізатором еволюції індивідуальної та суспільної свідомості є, зрештою, закон. Їх невід'ємною і надзвичайно важливою складовою слід розглядати правосвідомість. Тому, на наш погляд, є підстави розглядати наше дослідження з метою обґрунтування екологічної культури саме як складової правової культури.

Актуальність теми є очевидною, оскільки катастрофічні екологічні наслідки спричинені в умовах воєнного стану потребують аналізу екологами і правниками, фіксації державними органами та органами місцевого самоврядування реальних обсягів екологічної шкоди, яка повинна бути донесена до міжнародної спільноти для доведення факту прямого і опосередкованого екоциду на території України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначена питання є досить широким, тому його слід досліджувати на основі теоретичного і практичного аналізу (звичайно, з посиланням на окремі практики приклади в галузі охорони навколишнього природного середовища). Як бачимо з вивчення фахової літератури, існують дослідження щодо визначення поняття та значення для суспільства «екологічної культури», «правової культури», «еколого-правову культуру» та їх значення для суспільства у збереженні довкілля. В сучасному науковому полі ці поняття є предметом дослідження педагогічних, психологічних, філософських, правових та управлінських наук і розглянуті у різних контекстах багатьма

вітчизняними вченими, а саме: В. Биркович, Т. Биркович, А. Блага, Г. Грабовська, І. Загороднюк, О. Кабанець, В. Каращук, С. Кравченко, Т. Короткий, В. Курило, О. Мартиненко, М.Медведева, Н. Обіюх, В. Пархоменко, Е. Позняк, Н. Філик, Ю. Харкавлук, І. Хомишин та іншими.

Незважаючи на достатню кількість сучасних наукових досліджень екологічна культура сама як складова правової культури залишається малодослідженою. Це дозволяє зробити висновок, що на сьогодні відсутні комплексні дослідження щодо викликів екологічної культури як складової правової культури під час ведення бойових дій.

Мета статті полягає у аналізі викликів екологічної культури як складової правової культури під час ведення бойових дій на території України.

Виклад основного матеріалу. Українське суспільство під час війни з росією переживає надзвичайно тяжкий період (військовий конфлікт серед усіх типів міжнародних конфліктів є найнебезпечніший, характеризується жорстокістю, призводить до масових людських жертв, руйнувань цивільної інфраструктури і матеріальних збитків), характеризується політичними, економічними, соціальними та культурними процесами, прискорення та ускладнення яких призводить до трансформації цінності основ культури, породження нових відносин і практик, які українці використовують для адаптації і виходу з цієї ситуації [3].

Розглядаючи екологічну культуру як складову правової культури можемо стверджувати що це – суспільно значуща та законодавчо регламентована діяльність людини у сфері пізнання та впливу на природу, що включає ефективну охорону, раціональне використання та відтворення природних ресурсів, у динамічному зв'язку з її результатами втіленими в цінностях, еколого-правових нормах і способах освоєння людьми цих норм. Так, С. Кравченко зазначає, що «в екологічній культурі вбачається культура усіх видів людської діяльності, пов'язаної з пізнанням,

засвоєнням та перетворенням природи» [6, с. 39]. Досліджуючи екологічну культуру, правову культуру та екологічне виховання як необхідну умову розвитку професійної спрямованості Н. Обіюх зазначає, що «екологічна та правова культура є особливою системою соціальних відносин, цінностей, норм і способів взаємодії між індивідом та навколишнім середовищем, спадкоємності, сформованої у свідомості та поведінці студентів у процесі навчання, культури, дозвілля та практичної діяльності. Еколого-правова культура формується на основі екологічних знань та цінностей, а також правових знань, принципів, ідей, теорій, що впливають на майбутній розвиток особистості [8, с. 129-130]. Еколого-правові принципи відображені у Рішенні Колегії Міністерства освіти і науки України № 13/6-19 від 20.12.2001 «Про концепцію екологічної освіти в Україні», а саме: «реформування екологічної освіти та виховання має здійснюватися з обов'язковим врахуванням екологічних законів, закономірностей, наукових принципів, що діють комплексно в біологічній, технологічній, економічній, соціальній і військовій сферах» [14]. Виходячи з цього, можемо говорити про те, що екологічна культура становить собою невід'ємну складову соціокультурного розвитку особистості на базі принципів свідомості, універсалізму, патріотизму та наукових знань з дотриманням норм екологічного права України та міжнародного екологічного права, де кінцевим результатом розвитку є формування еколого-правової культури як суспільного явища.

На думку Е. Позняка, «формування в Україні еколого-правової культури як відокремленого явища правової дійсності слід пов'язувати із визнанням самостійності з точки зору теоретико-правового обґрунтування та втілення у практичну (правозастосовну, дослідницьку, освітянську) діяльність норм екологічного права як галузі права, сфери наукових знань та навчальної дисципліни [9].

Варто підкреслити, що екологічна культура як складова правової культури в умовах ведення бойових дій мала б розглядатися як суспільне явище, показником якого є ефективна сучасна екологічна політика держави, діяльність якої направлена на підвищення індивідуальної та суспільної свідомості, підпорядкована правовим ідеям і, яка використовується суспільством виключно на правовій основі.

Екологічна криза в Україні створена у умовах війни потребує внесення змін в чинне законодавство України так як реальний стан довкілля сьогодні вже є небезпечний для життя і здоров'я людини і усього живого організму. Все це загалом вимагає від українців різних сфер діяльності усілякої активності на національному та міжнародному рівні, яка дозволить побачити і зрозуміти суспільству всі ці, інколи невидимі, екозлочини, усвідомити складне і донести страх війни та її непоправні наслідки.

Екологічна політика української держави в умовах ведення бойових дій має суб'єктивний чинник та визначає спрямованість дій та діяльності посадових осіб при вирішенні екологічних питань та прийнятті рішень. Ефективними діями можна привернути підвищену увагу світової спільноти до зазначеної проблеми та підкреслити факт екоциду який здійснюється російськими військами на території України, а питання охорони довкілля в умовах окупації взагалі не вирішено.

Правове забезпечення екологічної політики України та екологічної культури як складової правової культури закріплено на рівні низки законодавчих та нормативно-правових актів, зокрема: Конституції України, міжнародними договорами, постановами Верховної Ради України «Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» від 5 березня 1998 р. тощо, законів України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р., «Про

основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р., «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28 лютого 2019 р. та інших.

Саме конституційні положення визначають людину, її життя і здоров'я як найвищу соціальну цінність (ст. 3), про обов'язок держави із забезпечення екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги (ст. 16), про забезпечення прав кожного на безпечне довкілля, відшкодування заподіяної порушенням цього права шкоди й на вільний доступ до екологічної інформації (ст. 50), про покладання обов'язків не заподіювати шкоду природі, культурній спадщини, відшкодувати завдані збитки (ст. 66) [4].

Зміст екологічної культури як складової правової культури відображається і міжнародними договорами. Зокрема, це: Стокгольмською декларацією з питань охорони навколишнього середовища (1972), Конвенцією ООН про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті (1991), Конвенції ООН про біологічне різноманіття (1992), Рамковою конвенцією ООН про зміну клімату (1992), Декларацією Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища і розвитку (1992), Конвенцією ООН про цивільну відповідальність за екологічну шкоду (1993), Конвенцією ООН про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Оргуська конвенція, 1998) тощо, ратифікованими Україною і росією, норми яких сьогодні повністю не дотримуються росії, яка є державою агресором і вчиняє екоцид на території України. Порушені екологічні права українців, які визначені міжнародним правом поділяються на матеріальні та процесуальні. Матеріальні екологічні права людини та громадянина закріплені в конституціях і законах та пов'язані з правом людини на належне довкілля.

Процесуальні права – пов'язані з право особи брати участь у певних судових процесах, що стосуються проблем навколишнього середовища.

Зокрема, Україна кваліфікує екологічні злочини Росії за двома статтями Кримінального кодексу: ст. 438 – воєнні злочини та ст. 441 – екоцид. У міжнародних договорах поняття «екоцид» поки немає, та рух за його визнання міжнародним злочином триває [15].

Однак, війна на території України потребує глобальних правових змін. Важливо, що Міжнародна комісія з права ООН у 2022 році завершила розробку Принципів захисту довкілля в умовах збройного конфлікту. Ці питання були комплексно розглянуті науковцями А. Благою, І. Загороднюком, Т. Коротким, О. Мартиненко, М. Медведєвою, В. Пархоменко у дослідження «Керівні принципи щодо захисту природного середовища під час збройного конфлікту норми та рекомендації щодо захисту природного середовища згідно з міжнародним гуманітарним правом, з коментарями» [7].

Важливість оптимізації чинного законодавства України в частині притягнення екозлочинців до юридичної відповідальності зазначено у дослідженні Т. Биркович, С. Паламарчук, В. Биркович, а саме: «на законодавчому рівні, спільно з профільними органами державної влади та місцевого самоврядування, має розроблятися та впроваджуватися в українську практику найбільш продумана нормативно-правова база (особливо у частині підзаконних актів) у сфері екології та охорони навколишнього середовища, включно з посиленням заходів юридичної відповідальності та покаранням, і розширенням механізмів економічного стимулювання [1, с. 107]. Тобто, юридична відповідальність та покаранням є важливими заходами забезпечення правопорядку в суспільстві, які спрямовують осіб дотримуватися належної та законної поведінки, та є чинником формування екологічної культури і правосвідомості особистості.

Процес інтеграції наукового пізнання, виникнення міждисциплінарних проблем зумовило виникнення такого явища – еколого-правова свідомість, який характеризує певний «зріз» суспільної свідомості на стику двох його форм – правового та екологічного, які в сукупності здатні забезпечити формування у особистості належного рівня екологічної правосвідомості та еколого-правової культури.

Екологічні проблеми в воєнний період поширюються на всі форми суспільної культури суспільства – політичну, етичну, естетичну, правову тощо. Екологічна культура є сукупністю цих форм культур і грає свою, особливу, не виконувану іншими формами суспільної культури роль, обслуговуючи специфічну суспільну потребу гармонізації, оптимізації взаємодії нашого суспільства та природи. Виконуючи цю специфічну роль, екологічна культура тісно пов'язана з правосвідомістю та є складовою правової культури.

Так, Ю. Харкавлюк дає визначення дифеніції «екологічна культура» що це «є поняттям, що не набуло чіткої дефініції та загально усталеного значення, можемо виокремити три складових елементи, що розкривають зміст цього поняття, а саме: належний рівень екологічних морально-правових знань (інтелектуальний компонент); відповідний рівень екологічно-правової свідомості (ціннісний компонент); відповідний запас практичних умінь та навичок у сфері природоохорони (діяльнісний компонент)» [17, С. 106]. Поняття «правової культури» І. Хомишина розкриває як: «система духовноморальних та правових цінностей виражається у досягнутому рівні розвитку правової дійсності, нормативних правових актах, правосвідомості, відповідно до яких формується законослухняний спосіб життя і здійснюється правове регулювання суспільних відносин, що встановлюють режим правопорядку у країні» [18, с. 106]. Звідси можемо зробити визначення що, екологічна культура як складова правової культури є складне та багатоаспектне

поняття, яке складається з еколого-правової культури особистості і еколого-правової культури суспільства.

Так, Н. Філик, Г. Грабовська зазначають, що «наслідки порушення екологічних норм і правил – це не лише загроза для життєвого середовища мешканців нашої країни, а й блокування інвестицій та економічного розвитку, адже Україна претендує на входження в основні європейські інституції та є частиною європейського екологічного простору» [16, с. 32]. В цьому ж дослідженні авторки зазначають, що «питання належного екологічного урядування повинні стосуватися доступу до екологічної інформації, участі громадськості у прийнятті рішень з екологічних питань, доступу до правосуддя [16, с. 32]. Безумовно, забезпечення екологічної безпеки та охорона навколишнього природного середовища підтримується та гарантується лише відповідальністю, яка настає за скоєння екологічних правопорушень встановлених ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року № 1264-ХІІ [13]. Ст.ст. 71-72 даного Закону передбачено умови «участі України у міжнародному співробітництві у галузі охорони навколишнього природного середовища та обов'язок іноземців та осіб без громадянства, іноземних юридичних осіб щодо додержання законодавства України про охорону навколишнього природного середовища» [13].

Щодо збитків нанесених росією в сфері екології В. Карашук, зазначає, що «наразі спрогнозувати всі можливі наслідки та назвати остаточну шкоду, завдану довкіллю від агресії російської федерації, неможливо. Станом на сьогодні фіксуються всі злочини рашистів та підраховуються збитки, щоб виставити окупанту рахунок у міжнародних судах. Одне можна сказати точно, відновлення потребуватиме десятків років [5, с. 215]. Зокрема, постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації» від 20 березня 2022 р. N

326 передбачено: процедуру визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, починаючи з 19 лютого 2014 року окремо за напрямками. Даною постанови передбачено визначення екологічної шкоди та збитків здійснюється відповідно до методик, затверджених наказами Міндовкілля за поданням Держекоінспекції за погодженням з Мінреінтеграції. Відповідальною за визначення шкоди та збитків за наведеним напрямком є Держекоінспекція [10].

Під час ведення бойових дій в країні досить гостро виникла проблема формування екологічної свідомості і екологізованої правосвідомості усього суспільства, усвідомлення ним загрозливих для життя екологічних наслідків правопорушень та адекватна оцінка існуючої згубної екологічної ситуації, що може призвести до екологічної кризи в цілому світі.

Закономірним є те, що в наш час активізувалися філософські, екологічні, психологічні та інші дослідження, пов'язані з необхідністю розуміння взаємодії людини зі світом природи. Це призвело до наукового обґрунтування проблеми (з різними варіантами її розв'язання) формування екологічної свідомості особистості і екологізованої правосвідомості усього суспільства.

Досліджуючи технології впливу на масову свідомість в умовах інформаційної гібридної війни Т. Биркович зазначає, що «загальносвітова міжнародна обстановка початку ХХІ ст. характеризується гострими протиріччями, що виникають з приводу володіння і використання геостратегічних (територіальних, сировинних, паливно-енергетичних, людських, продовольчих, екологічних) ресурсів [2, с. 10]. Тобто, екологічна культура як складова правової культури повинна бути імplementована в еколого-правову політику держави, основні положення якої будуть спрямовані на захист прав і свобод громадян у галузі охорони

навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки. Еколого-правова політика держави в умовах ведення бойових дій на території України буде важливим юридичним інститутом правової системи держави, потребує належної інституціоналізації, та має представити еколого-правову політику у своїй системі як комплексну категорію, яка має свої завдання, цілі і пріоритети.

Зокрема, радник генпрокурора України Максим Попов під час дискусії «Екоцид в Україні: що маємо робити зараз?» наголосив, що для того, щоб покарати РФ за злочини проти довкілля, треба рухатись усіма напрямками: змінами законодавства, інвентаризацією і зосередженням всіх ресурсів для документування й аналізу наслідків для довкілля, щоб оцінити наскільки цей вплив є масштабним і довготривалим [15].

У результаті дослідження доходимо висновку Екологічна культура як складова правової культури залежить передусім від рівня розвитку еколого-правової свідомості населення, тобто, від глибини таких правових явищ як: цінність прав і свобод людини, цінність правового процесу під час вирішення спорів, що стосуються проблем навколишнього середовища, наскільки населення поінформовано про еколого-правові відносини та емоційне ставлення людини і громадянина до закону, суду тощо.

Екологічну культуру як складову правової культури слід вивчати як самостійне явище, що виникає на стику культури екологічної та правової культури. Досліджувати її варто під впливом не просто екологічної свідомості, а екологізованої правосвідомості усього суспільства, усвідомлення ним загрозливих для життя екологічних наслідків правопорушень та адекватна оцінка існуючої екологічної ситуації, яка настала внаслідок бойових дій на території України.

Усі жахливі наслідки екоциду під час ведення бойових дій на території України повинні бути направлені на висвітлення подій у світовому просторі, у яких повинні бути розроблені власні шляхи

екологізації суспільної свідомості та культури і механізм реалізації юридичної відповідальності та матеріального відшкодування.

Військові злочини екоциду, скоєні рашистами на українській землі, посилюють як індивідуальне, так і суспільне несприйняття і засудження таких екоцидних дій, що є безпосереднім чинником формування стійкої екологічної культури, як складника правової культури та правосвідомості.

Література

1. Биркович Т. І., Паламарчук С. П., Биркович В. І. Особливості прояву екологічної культури сучасної молоді в контексті екологічних викликів. *Питання культурології*. 2022. 39. С. 101–111. doi: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.39.2022.256905>
2. Биркович Т. І. Технології впливу на масову свідомість в умовах інформаційної гібридної війни: соціокультурний аспект. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал*. 2023. № 1. С. 9–14.
3. Биркович Т. І., Курило В. І., Биркович О. І. Роль держави у формуванні інформаційної культури населення в умовах війни // *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія: "Юридичні науки"*. 2022. № 12. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2022-12-8453>
4. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.05.2023)
5. Карашук В. В. Новітні виклики у забезпеченні екологічної безпеки крізь призму сучасних подій в Україні // *Запобігання виникненню надзвичайних ситуацій, реагування та ліквідація їх наслідків. Матеріали круглого столу (вебінару)*. Харків : Національний

- університет цивільного захисту України, 23 лютого 2023. 251 с. С. 214-215.
6. Кравченко С. Н. Социально-психологические аспекты правовой охраны окружающей среды. Львов : Изд-во при Львов. гос. унте «Вища школа», 1988. 156 с.
 7. На межі виживання: знищення довкілля під час збройного конфлікту на сході України / А.Б. Блага, І.В. Загороднюк, Т.Р. Короткий, О.А. Мартиненко, М.О. Медведєва, В.В. Пархоменко; за заг. Ред. А.П. Буценка / Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ : КИТ, 2017. 88 с.
 8. Обіюх Н. М. Правова культура та екологічне виховання як необхідна умова розвитку професійної спрямованості. *Актуальні питання інтернаціоналізації вищої освіти в Україні: лінгвістичний, правовий та психолого-педагогічний аспекти*: матеріали IV Міжнародної науково-практичної онлайн-конференції (Біла Церква, 23-24 березня 2023 р.). Біла Церква : БНАУ, 2023. С. 128-130.
 9. Позняк Е. В. Культурна функція екологічного права: від декларативності до прийняття конкретних рішень. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2012. 3(13). С. 210-215.
 10. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. N 326. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/kp220326?an=1> (дата звернення: 12.05.2023)
 11. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 р. №964-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=964-15> (дата звернення: 12.05.2023)

12. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 р. №2697-VIII. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/t192697?an=1> (дата звернення: 12.05.2023)
13. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 черв. 1991 р. № 1264-XII [із змінами та доп., внесеними законами України]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 12.05.2023)
14. Про концепцію екологічної освіти в Україні : рішення колегії Міністерства освіти і науки України № 13/6-19 від 20 грудня 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-19290-01#Text> (дата звернення: 12.05.2023)
15. Росія вчинила в Україні 190 кримінальних злочинів проти довкілля, 14 з них кваліфіковані як екоцид – Офіс генпрокурора. URL: <https://suspihne.media/513071-rosia-vcinila-v-ukraini-190-kriminalnih-zlociniv-proti-dovkilla-14-z-nih-kvalifikovani-ak-ekocid-ofis-genprokurora/> (дата звернення: 12.05.2023)
16. Filyk N., Grabovska H. Environmental challenges in the context of climate change and Ukraine's participation in overcoming them. Scientific works of National Aviation University. Series: Law Journal "Air and Space Law". 2021. 4(61). P. 30–39. doi: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.61.16346>
17. Харкавлук Ю. С. Екологічна культура: філософсько-правова рефлексія. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2021. № 68. С. 30-34.
18. Хомишин І.Ю. Роль правової культури у забезпеченні порядку в суспільстві. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. 2014. Вип. 810. С. 105-109.

References

1. Byrkovych T. I., Palamarchuk S. P., Byrkovych V. I. Osoblyvosti proiavu ekolohichnoi kultury suchasnoi molodi v konteksti ekolohichnykh vyklykiv. *Pytannia kulturolohii*. 2022. 39. S. 101–111. doi: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.39.2022.256905>
2. Byrkovych T. I. Tekhnolohii vplyvu na masovu svidomist v umovakh informatsiinoi hibrydnoi viiny: sotsiokulturnyi aspekt. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv : nauk. zhurnal*. 2023. № 1. S. 9–14.
3. Byrkovych T. I., Kurylo V. I., Byrkovych O. I. Rol derzhavy u formuvanni informatsiinoi kultury naselennia v umovakh viiny // *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka". Serii: "Iurydychni nauky"*. 2022. № 12. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2022-12-8453>
4. *Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (access date: 12.05.2023)
5. Karashchuk V. V. Novitni vyklyky u zabezpechenni ekolohichnoi bezpeky kriz pryzmu suchasnykh podii v Ukraini // *Zapobihannia vynykenniu nadzvychainykh sytuatsii, reahuvannia ta likvidatsiia yikh naslidkiv. Materialy kruhloho stolu (vebinaru)*. Kharkiv : Natsionalnyi universytet tsyvilnoho zakhystu Ukrainy, 23 liutoho 2023. 251 s. S. 214-215.
6. Kravchenko S. N. *Sotsyalno-psykhologicheskye aspekty pravovoi okhrany okruzhaiushchei sredy*. Lvov : Yzd-vo pry Lvov. hos. unte «Vyshcha shkola», 1988. 156 s.
7. *Na mezhi vyzhyvannia: znyshchennia dovkillia pid chas zbroinoho konfliktu na skhodi Ukrainy* / A.B. Blaha, I.V. Zahorodniuk, T.R. Korotkyi, O.A. Martynenko, M.O. Medvedieva, V.V. Parkhomenko; za zah. Red. A.P. Bushchenka / *Ukrainska Helsinska spilka z prav liudyny*. Kyiv : KYT, 2017. 88 s.

8. Obiukh N. M. Pravova kultura ta ekolohichne vykhovannia yak neobkhidna umova rozvytku profesiinoi spriamovanosti. Aktualni pytannia internatsionalizatsii vyshchoi osvity v Ukraini: lnhvistychnyi, pravovyi ta psykholoho-pedahohichnyi aspekty: materialy IV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi onlain-konferentsii (Bila Tserkva, 23-24 bereznia 2023 r.). Bila Tserkva : BNAU, 2023. S. 128-130.
9. Pozniak E. V. Kulturna funktsiia ekolohichnoho prava: vid deklaratyvnosti do pryiniattia konkretnykh rishen. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho». Seriia: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia. 2012. 3(13). S. 210-215.
10. Pro zatverdzhennia Poriadku vyznachennia shkody ta zbytkiv, zavdanykh Ukraini vnaslidok zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20 bereznia 2022 r. N 326. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/kp220326?an=1> (access date: 12.05.2023)
11. Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 19.06. 2003 r. №964-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=964-15> (access date: 12.05.2023)
12. Pro Osnovni zasady (strategiiu) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 roku : Zakon Ukrainy vid 28.02.2019 r. №2697-VIII. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/t192697?an=1> (access date: 12.05.2023)
13. Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha : Zakon Ukrainy vid 25 cherv. 1991 r. № 1264-XII [iz zminamy ta dop., vnesenymy zakonamy Ukrainy]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (access date: 12.05.2023)
14. Pro kontseptsiiu ekolohichnoi osvity v Ukraini : rishennia kolehii Ministerstva osvity i nauky Ukrainy № 13/6-19 vid 20 hrudnia 2001 r.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-19290-01#Text> (access date: 12.054.2023)

15. Rosiia vchynyla v Ukraini 190 kryminalnykh zlochyniv proty dovkillia, 14 z nykh kvalifikovani yak ekotsyd – Ofis henprokurora. URL: <https://suspilne.media/513071-rosia-vcinila-v-ukraini-190-kriminalnih-zlociniv-proti-dovkilla-14-z-nih-kvalifikovani-ak-ekocid-ofis-genprokurora/> (access date: 12.05.2023)
16. Filyk N., Grabovska H. Environmental challenges in the context of climate change and Ukraines participation in overcoming them. Scientific works of National Aviation University. Series: Law Journal “Air and Space Law”. 2021. 4(61). P. 30–39. doi: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.61.16346>
17. Kharkavliuk Yu. S. Ekolohichna kultura: filososko-pravova refleksia. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seria: Pravo. 2021. № 68. S. 30-34.
18. Khomyshyn I.Iu. Rol pravovoi kultury u zabezpechenni poriadku v suspilstvi. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Yurydychni nauky. 2014. Vyp. 810. S. 105-109.